

ДАНКО ШИПКА(Сарајево)

ТВОРБЕНИ МОДЕЛИ И КЛАСИФИКАЦИЈСКО СТАБЛО СРПСКОХРВАТСКЕ ОНОМАСТИЧКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ

У в о д

0.1. *Циљ.* У овом раду настојаћемо да откријемо основне принципе организације система српскохрватске ономастичке терминологије и утврдимо у којој мјери и како творба термина прати основне структурне законитости.

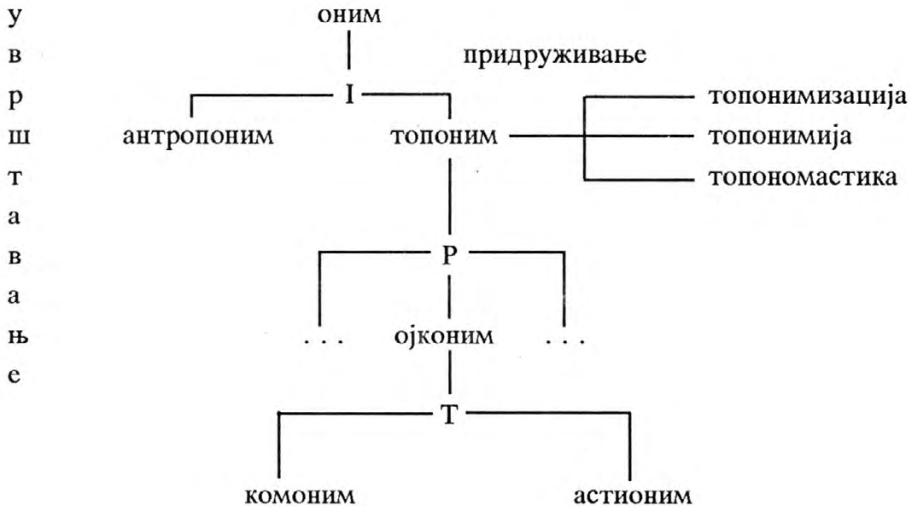
0.2. *Начин рада.* Да би се открили принципи организације терминолошког система, кориштена су два релевантна ономастичка приручника (Видоески, 1983), (Подољска, 1978). Дobar дио одређења у тој области преузет је из тих приручника. Да би се обрадили творбени модели, сви српскохрватски термини из првог приручника унесени су у компјутер. Потом су, као посебно припремљен текст, подвргнути компјутерској анализи помоћу веома једноставног програма властите израде (Линго). Тако су добивени: фреквенцијски рјечник, обрнути рјечник, конкорданца, подаци о броју ријечи у терминима, конкурентним терминима и варијантским разликама. (Узорке тих докумената в. у Прилозима). Јасно је, дакле, да се рад заснива на изношењу и тумачењу квантитативних показатеља. Разумије се, творба термина није исто што и творба ријечи у општем језику, ако ни због чега другог, онда зато што укључују и принципе образовања вишечланих термина. Ваља још напоменути да ћемо термином **појавница** обиљежавати сваки онај облик одијељен празинама који се појави у тексту, а термином **различница** само оне облике одијељене празинама који су различити од свих других у тексту. (На примјер, у низу: *дан даном дан дану* имамо четири појавнице, а само три различнице: *дан даном дану*).

Класификацијско стабло

1.0. Темељна је подјела ономастичке терминологије, како се то види и у Видоески 1983, на термине којима се описује предмет дјеловања и термине за опис и обраду тог предмета. Она је утемељена не само у

онтолошко-гноселошким датостима него и у практичним аспектима ономастичког рада. Сâмо је стабло универзално. Оно што, евентуално, може да варира од језика до језика јесте попуњеност неких мјеста у њему.

1.1. Тако систем ономастичких термина можемо представити као стабло са два могућа начина попуњавања: **уврштавањем и придруживањем**. (Управо, у стабло се уврштавају термини што означавају датости које су предмет ономастичких дјелатности, а њима се придружују термини што означавају саме те дјелатности, њихове носиоце и резултате). Мјеста гдје се неки термин, односно група термина уврштава или придружује зваћемо **чвориште**. Оно може бити **иницијално, пролазно или терминално**. Иницијално чвориште повезано је само са подређеним, терминално само са надређеним, а пролазно и са надређеним и подређеним чвориштем. Ево и примјера:

I — иницијално чвориште

P — Пролазно чвориште

T — терминално чвориште

Овакав начин посматрања пружа систематичан увид у појмовни костур терминосистема, што, опет, омогућује праћење прилагођености творбе термина том систему.

1.2. Уврштавање је у основи хиперо-хипонимска релација, па се и врши на основу тога што подређени термин означава датост која је дио оне што је означава надређени термин. Стабло за уврштавање има двије основне одлике: **ширину** (што зависи од тога колико има грана на одређеном чворишту) и **дубину** (што зависи од тога колико чворишта има у вертикал-

ном слиједу). Обје те особине зависе од тога како се постави таксономија самих датости што их термини означавају, а то је посао првенствено за специјалисте из области онтологије (па и гноссологије), а и од тога какве су потребе ономастичке праксе. Ширина ће зависити од тога које критеријуме мора задовољити нека група датости да би била засебна категорија (и то категорија релевантна за ономастичаре), а дубина од претходног и од чињенице шта се све може сматрати издвојитом даташћу (поново релевантом за ономастичке дјелатности). У том је смислу занимљива разлика у успостављању критеријума између Подољскаја 1978 и Видоески 1983: критериј реалности одређене датости релевантан је у првом, а не и у другом приручнику. С друге стране, разни изузетно спецификовани термини показују (на примјер, *апидоним* у Пујућ 1981) до које дубине може да иде терминосистем, уколико то намеће ономастичка пракса.

1.3. Код придруживања прије свега треба разликовати *густину*, односно то колико се других термина придружује неком термину што је уврштен у стабло (Тако ће, на примјер, термин *топоном* имати знатно већу густину придружених одредница од термина *еклезионим*); и *категоријалну припадност* термина што се придружују, односно њихову припадност истој или различитој појмовној категорији (Термини *антропонимички атлас* и *ојкономастички атлас* имају исту категоријалну припадност, и то различиту од термина *хидрономија*).

1.4. Овакво посматрање ономастичке терминологије омогућује њено представљање у облику табела (цјелокупно или у појединим сегментима) или пак у виду хипертекста. Тако се, уз помоћ нових технологија ономастичка терминологија може представити у прегледнијем и за схватање лакшем облику. Да је то потребно, сасвим је јасно. Наиме, чак и основна ономастичка терминологија заправо је *terra incognita* већини студената лингвистике и сербокроатистике, а и многим специјалистима из тих области. Као један ситан прилог томе приложена је ономастичка табела (в. Прилоге), чиме се само жели показати на који се начин ономастичка терминологија може предочавати, а не наметати ту класификацију као општеважећи образац.

1.5. Изнесена појмовна структура ономастичког система пред творбене образце својих термина поставља задатак обиљежавања повезаности:

- а) уврштених термина у цјелини,
- б) придружених термина терминима на оном чворишту гдје су придружени,
- в) једноврсних придружених термина.

Творбени модели

2.0 Начин истраживања творбених образаца српскохрватске ономастичке терминологије описан је у параграфу 0.2. Циљ је да се опише творбена структура српскохрватске ономастичке терминологије, с посебним

освртом на контрастирање уврштених и придружених термина, те варијантски маркираних термина.

2.1. Будући да од самог почетка говоримо о српскохрватској ономастичкој терминологији, сада је неопходно погледати да ли нам састав самих термина оправдава такав поступак. На први поглед, рекло би се да варијанске разлике захватају знатан дио терминосистема. У самом рјечнику на 66 мјеста постоји граница између српских и хрватских термина. Но, преглед обиљежених мјеста показује да постоје само 32 мјеста са варијантским разликама. Наиме, у осталим примјерима ради се или о различитим рефлексима јата, што се никако не може узети као варијантски обиљежена особина, или о навођењу већег броја термина (који, иначе, нису варијантски обиљежени) у западној варијанти него у источној (најчешће се ради о односу 2:1), што је само показатељ боље информисаности или жеље да се пружи више података код аутора списка термина за западну варијанту. Тако стварне варијанске разлике захватају 4,30% код уврштених, а 4,99% код придружених термина. Дакле, у једном терминосистему, гдје би се могло очекивати да заступљеност варијантских разлика буде прилично висока, чињенице показују сасвим другу слику, па и сами термини подупиру посматрање српскохрватске терминологије као цјелине, разумије се са варијантском разуђеношћу. (Евентуалне грешке у субјективној процјени тога шта је варијантски маркиран термин, а шта није ни у ком случају не могу статистички значајно повећати проценат разлика.) Потпору за посматрање терминологије у цјелини са варијантском разуђеношћу (а не као двије терминологије) имамо, разумије се, и у схватању самог језика као цјелине. Варирање између процента уврштених и придружених термина није статистички значајно, па су варијантске разлике ирелевантне за подјелу на придружене и уврштене термине. Занимљиво је да у неким случајевима термини двије варијанте означавају два различита појма. Ево неколико примјера за ово о чему смо говорили (у свим примјерима наводи се прво термин западне, па источке варијанте):

1. Варијантски маркиране разлике:

особно име : *лично име*
козмоним : *космоним*

2. Варијантски немаркиране разлике

Рефлекси јата:
дјечје име : *дечје име*

Навођење више термина у списку за западну варијанту:

ојконим, име насеља : *ојконим*
псеудозооним, привидни зооним : *привидни зооним*

3. Означавање два различита појма варијантским терминима

повод именованја : *узрок именованја*
обавјесност властитог имена : *информација о властитом имену*

2.1.1. У погледу броја лексемских елемената статистичка анализа показује следеће резултате:

1. дужина уврштених термина	
једна ријеч:	31
/абионим, антропоним.../	
двије ријечи:	29
/мушко име, име дечака.../	
четири ријечи:	1
/властито име за животиње/	

Укупно 93 облика у 61 термину.
Просјечна дужина је 1.52 ријечи.

2. дужина придружених термина:

једна ријеч:	87
/ономастика, именоватељ.../	
двије ријечи:	161
/чин именовања, околности именовања.../	
три ријечи:	36
/аналогска промјена имена, асимиловано властито име.../	
четири ријечи:	6
/властито име инојезичног поријекла.../	
пет ријечи:	4
/ојконим изведен према занимању људи.../	

Укупно 561 облик у 294 термина.
Просјечна дужина је 1.91 ријечи.

Ради се, дакле, о статистички значајној разлици између придружених и уврштених термина. Међу уврштеним терминима види се блага донмиција једносложних, док код придружених знатна доминација двосложних термина. Уз то, код придружених термина знатније су изражени конкурентни термини него код уврштених (69:12 примјера — ту не рачунамо варијантске разлике).

2.1.2. За ове две неподударности могло би се понудити следеће објашњење. Уврштени термини чине срж ономастичке терминологије (како се могло видјети и из анализе класификацијског стабла). Као такви, они су и више стабилизовани и међусобно повезани, па и облички, првенствено суфиксоидом *-ним*, који учествује првенствено у творби једносложних термина (Тај се суфиксоид јавља у 40,86% појавница код уврштених, а само у 15,25% код придружених термина). С друге стране, придружени термини придружују се стаблу и то да означе неке појаве или активности у вези с уврштеним терминима (свима или само неким), па се у великом броју случајева код њих јављају двосложне синтагме, гдје је централни члан

именица (најчешће неки уврштени или општи термини *име*), а модификује га неки придјев. (Да творба двосложних термина тог типа, придјев + именица, преовладава, може се видјети из конкорданце). Занимљиво је и то да је општи термин *име* изузетно фреквентан терминоелемент. Код уврштених термина он се јавља само у номинативном облику, и на њега отпада 21,50% од укупног броја појавница, чиме добива први ранг на списку различница (што се види из фреквенцијског рјечника). Међу придруженим терминима облик *име* такође има први ранг, са 19,79%, а јављају се још и облици *имена* (2,50%), *имену* (0,18%) — што значи да тај терминоелемент (са три своје различнице) овдје има и већу фреквенцију. Све то говори о једном изузетно активном начину творбе двосложних термина.

Ових неколико података показује да и творбени модели (у погледу броја терминоелемената) слиједи основну подјелу на уврштене и придружене термине.

2.2. Занимљиво је, даље, погледати да ли се једнокатегоријални међу придруженим терминима могу подвести под исти творбени образац. У том је погледу занимљива честота суфикса. Наиме, уколико творба прати повезивање једнокатегоријалних појмова, онда ће она творбена средства која их повезују показивати високу фреквенцију. У конкретном случају ради се о суфиксима, који, разумије се, морају имати и исто значење. Обрнути рјечник пружа нам сљедеће податке (наводимо само неколико суфикса што их Подољска наводи као продуктивне у творби термина):

Суфикс	Значење	← Појавница	Различница	Примјери
- изација	процес	9	9	етнонимизација, антропонимизација
- икон	рјечник	6	6	топономастикон, хидрономастикон
- ар	проучавалац	6	6	орномастичар, ојкономастичар
- ија	свеукупност имена	6	6	антропонимија, топонимија
- ки	придјев од науке	7	5	антропонимички, ономастички
- ка	придјев од науке	3	1	ономастичка
- ко	придјев од науке	0	0	-
- ски	придјев од имена	12	5	ономијски, антропонимијски
- ска	придјев од имена	15	1	именска
- ско	придјев од имена	7	5	онимијско, патронимијско

Видљиво је, дакле, постојање повезаности међу једнокатегоријалним појмовима. Ту повезаност показује и префикс *де-*. Уз афиксе њу илуструју и поједини терминоелементи вишесложних термина - најчешће већ помињани термин *име*, и то изразито често у комбинацији са суфиксом *-(е)но*. Тај суфикс, управо тај облик суфикса, јавља се у 82 појавнице и 17 различница, нпр. *народно, службено, неслужбено, преведено, изведено, поспрдно... + име/презиме*. И неки други терминоелементи показују повезаност једнокатегоријалних термина, нпр. *атлас*, са 7 појавница или приједлог *од* са 6.

Закључак

3. Из досад изнијетих података и образложења могу се извести следећи основни закључци.

1. Постоји једна, варијантски разуђена, српскохрватска ономастичка терминологија.
2. У њој је јасно изражена појмовна разлика између термина који су уврштени у класификацијско стабло и чине његову срж, и термина што су том стаблу придружени.
3. Наведену појмовну разлику у великој мјери прати и разлика у творби термина.

Перспективе

4. Приказани метод омогућује ефикасније усвајање ономастичке терминологије међу студентима лингвистике и лингвистима, па би се, уз коришћење модерних технологија, она могла интензивније пропагирати. Уједно, овакав начин омогућује поузданије праћење спецификованости, односно уклопљености термина у терминосистем, па би се тако постојећа терминологија могла еволуирати, те, уколико за тим постоји потреба, и ревидирати.

Билешке

ЛИНГО, пакет компјутерских програма за лингвистичку обраду текста, израдио Д. Шипка 1988.

Подольская, Н. В. *Словарь русской ономастической терминологии*, Наука, Москва 1978.

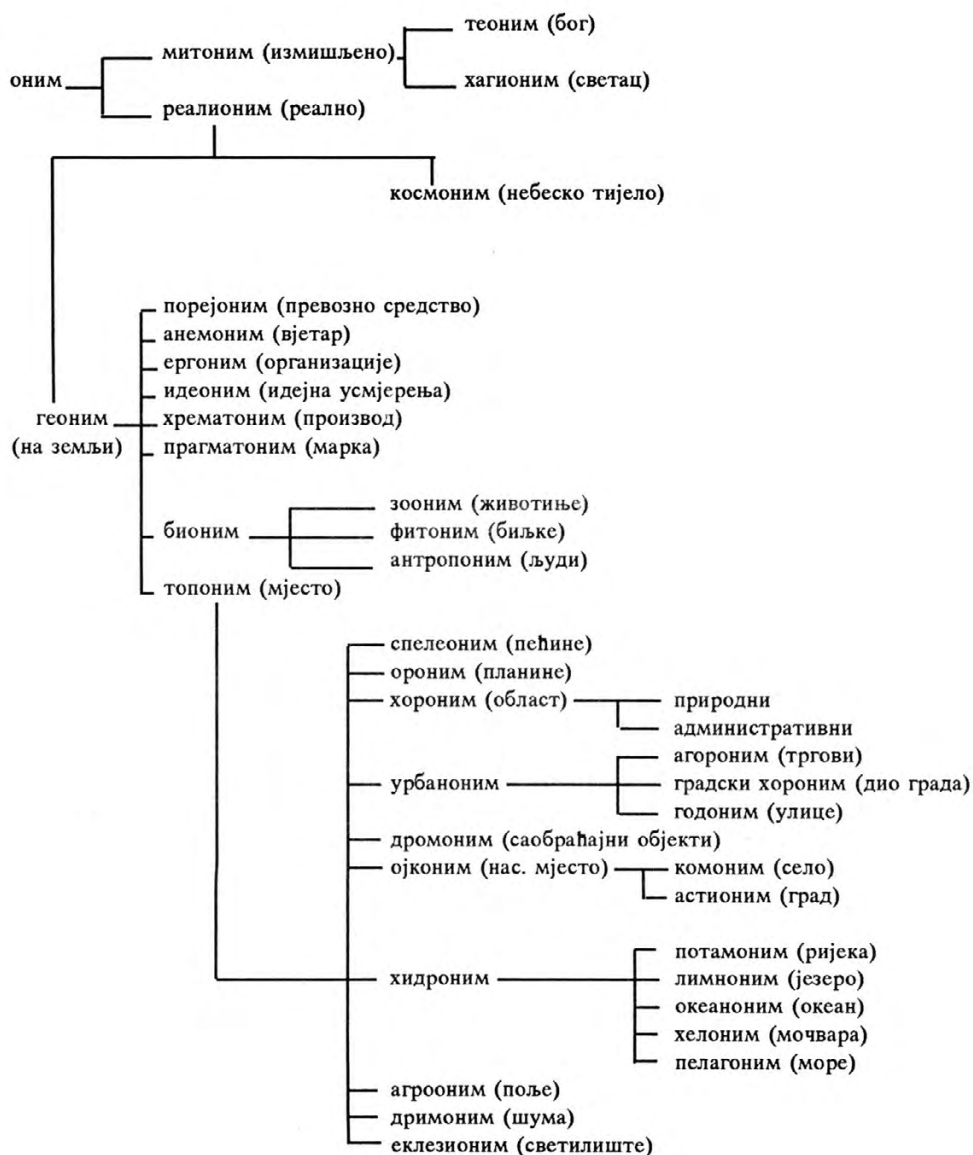
Пујић, Саво, *Херцеговачки апитоними у свјетлу славенског култа пчеле*, у: *Četrta jugoslovanska onomastična konferenca*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1981.

Видоески, Божо et al. *Основен систем и терминологија на словенската ономастика*, МАНУ, Скопје, 1983.

Прилози

Прилог 1: Ономастичка табела

(Приказује се само најбројнија и најстабилизованија грана уврштених термина која као иницијални термин има *оним*, а као терминалне низ топономастичких термина).

Прилог 2: Одломци неких спискова добивених компјутерском
анализом уврштених термина

а. Фреквенцијски рјечник

<i>Различница</i>	<i>Бр.појавница</i>	<i>Процент</i>	<i>Ранг</i>
ИМЕ	20	21.505	1
АНТРОПОНИМ	5	5.376	2
ХОРОНИМ	4	4.301	3
ПРИВИДНИ	4	4.301	
ЗООНИМ	4	4.301	
ТОПОНИМ	3	3.226	4
АБИОНИМ	2	2.151	5
АНОЈКОНИМ	2	2.151	
ЕТНИК	2	2.151	
ЕТНОНИМ	2	2.151	
ХИДРОНИМ	2	2.151	
МИКРОТОПОНИМ	2	2.151	
ОЈКОНИМ	2	2.151	
ЗЕМЉИШНО	2	2.151	
АДМИНИСТРАТИВНИ	1	1.075	6
ДЕЧАКА	1	1.075	
ДЕЧЈЕ	1	1.075	
ДЕВОЈАЧКО	1	1.075	
ДЕВОЈКЕ	1	1.075	
ДЈЕЧАЧКО	1	1.075	
ДЈЕЧЈЕ	1	1.075	
ФИТОНИМ	1	1.075	
ГЕОГРАФСКО	1	1.075	
ГРУПНИ	1	1.075	
ХОДОНИМ	1	1.075	
ХРЕМАТИОНИМ	1	1.075	
КОСМОНИМ	1	1.075	
КОЗМОНИМ	1	1.075	
ЛИЧНО	1	1.075	
МУШКО	1	1.075	
НАЦИОНАЛНО	1	1.075	
НАСЕЉА	1	1.075	
НАЗИВ	1	1.075	
ОБАЛНИ	1	1.075	
ОРОНИМ	1	1.075	
ОСОБНО	1	1.075	
ПЛЕМЕНСКО	1	1.075	
ПОРОДИЧНО	1	1.075	
ПРИРОДНИ	1	1.075	
ПСЕУДОАНТРОПОНИМ	1	1.075	
ПСЕУДОЗООНИМ	1	1.075	
СКУПНИ	1	1.075	
СПЕЛЕОНИМ	1	1.075	
ТЕОНИМ	1	1.075	
ТЕРЕНСКИ	1	1.075	
ВЛАСТИТО	1	1.075	
ВОДНО	1	1.075	
ЗА	1	1.075	
ЗЕМЉОПИСНО	1	1.075	
ЖЕНСКО	1	1.075	
ЖИВОТИЊЕ	1	1.075	

б. Обрнути рјечник

НАСЕЉА	ПСЕУДОЗООНИМ
ДЕЧАКА	АНТРОПОНИМ (x5)
ЗА	ПСЕУДОАНТРОПОНИМ
ДЕЧЈЕ	ТОПОНИМ (x3)
ДЈЕЧЈЕ	МИКРОТОПОНИМ (x2)
ЖИВОТИЊЕ	ХИДРОНИМ (x2)
ДЕВОЈКЕ	ОРОНИМ
ИМЕ (x20)	ХОРОНИМ (x4)
ТЕРЕНСКИ	ХРЕМАТОНИМ
ПРИВИДНИ (x4)	ФИТОНИМ
ПРИРОДНИ	ДЈЕЧАЧКО
ОБАЛНИ	ДЕВОЈАЧКО
СКУПНИ	ГЕОГРАФСКО
ГРУПНИ	ПЛЕМЕНСКО
АДМИНИСТРАТИВНИ	ЖЕНСКО
ЕТНИК (x2)	МУШКО
ХОДОНИМ	ОСОБНО
СПЕЛЕОНИМ	ПОРОДИЧНО
ТЕОНИМ	ЛИЧНО
АБИОНИМ (x2)	ВОДНО
ОЈКОНИМ (x2)	НАЦИОНАЛНО
АНОЈКОНИМ (x2)	ЗЕМЉИШНО (x2)
КОСМОНИМ	ЗЕМЉОПИСНО
КОЗМОНИМ	ВЛАСТИТО
ЕТНОНИМ (x2)	НАЗИВ
ЗООНИМ (x4)	

в. Конкорданца (одломак)

антропоним		
антропоним		
антропоним/		привидни антропоним
антропоним		
антропоним/привидни		
абиионим		
административни		хороним
анојконим,		земљишно име/
анојконим		
бионим		
дечје		име/дјечје име
дјечје		име
дјечачко		име/име дечака
дечака		
девојачко		име/име девојке
девојке		
етник		
етноним,		етник, национално
етник,		национално име/
етноним		
фитоним		
географско		име
хороним,		теренски назив/
хороним,		
хороним,		
хороним,		
хидроним,		водно име/
хидроним		
хидроним		
хрематоним		

Danko ŠIPKA

WORD-FORMATION PATTERNS AND CLASSIFICATORY TREE IN SERBO-CROATIAN
ONOMASTIC TERMINOLOGY

S u m m a r y

Basic semantic division in the terminology under discussion is on included and attached terms. Word-formation patterns follow that distinction, which can be observed from quantitative analysis of the terminology. The difference between the Eastern and Western variant terms (less than 5% of the terms) is not significant. Consequently establishing two terminological sets is not necessary.

